

DOI 10.57589/srl.v70i3.4037

UDK 811.163.6'367.625:811.161.1:811.163.42

Mladen Uhlik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani;

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

mladen.uhlik@ff.uni-lj.si

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani;

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

andreja.zele@ff.uni-lj.si

UBESEDOVANJE NAČINA V SLOVENŠČINI, RUŠČINI IN ŠTOKAVŠČINI: PODOBNOSTI IN RAZHAJANJA¹

Prispevek obravnava različno ubesedovanje načina v slovenščini, ruščini in štokavščini: v treh jezikih se način izraža s protistavo med tvornikom in trpnikom. Prav pri ubesedovanju trpnika in njegovi možnosti rabe se med omenjenimi jeziki kažejo razlike. Poudarek je na različnih rabah trpniških zgradb v omenjenih jezikih. Trpniške zgradbe so primerjane tudi s tvornimi splošnovršilskimi zgradbami, ki so razširjene v južnoslovanskih jezikih.

Ključne besede: način, trpnik, stanje, povratne zgradbe, vršilec, prizadeto

The article presents different strategies of expressing voice in Slovene, Russian and Štokavian. In these languages, the category of voice is expressed through the opposition between active and passive structures. The paper explores differences in the use of passive constructions in the aforementioned languages. Passive constructions are compared with impersonal constructions expressing a general agent that are typical of South Slavic languages.

Keywords: voice, passive, stative, reflexive constructions, agent, patient

1 Uvod

Obravnava se omejuje na različne ubeseditve glagolskega načina v slovanskih jezikih, in sicer slovenščini, ruščini in štokavščini.² Način razumemo tako, da s pomočjo morfoskladenjskih zmožnosti glagolov v povedku in razporejanja udeležencev v povedi izražamo komunikacijsko hierarhične položaje udeležencev. S pomočjo morfoskladenjskih sredstev je izražena sporočanja perspektiva sporočila.³

---

¹ Članek je nastal kot del programa P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju, ki ga financira ARRS.

² Štokavščino razumemo kot nadsistem, ki z istimi jezikovnimi pojavi združuje osrednji južnoslovanski prostor in zajema bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski jezikovni standard. Niso posebej izpostavljene razlike med posameznimi štokavskimi knjižnojezikovnimi standardi.

³ Sodobnejše opredelitve načina, ki opozarjajo na morfološki in skladenjski vidik, najdemo pri I. A. Mel'čuku in A. A. Holodoviču (1970), I. A. Mel'čuku (1993) in I. A. Mel'čuku (2004). Zlasti na komunikacijsko-pragmatično vlogo načina opozarja V. A. Plungjan (2016).

V vseh treh jeziki se kategorija načina izraža s protistavo med tvornikom in trpnikom. Ravno pri tvorjenju in rabi trpnika se med naštetimi slovanskimi jeziki pokažejo različne ubeseditvene možnosti. Zato se nadaljnja obravnava osredotoča zlasti na vprašanje trpniške rabe. Namen razprave je tudi natančnejša opredelitev glagolskega načina in ločitev od sorodnih pojavov.

2 Opredelitev osnovnih pojmov: način in udeleženska derivacija

Za natančnejšo opredelitev načina je potrebno razlikovati med glagolskim načinom in t. i. udeležensko derivacijo, ki označuje spreminjanje udeleženskega sestava v smislu zmanjšanja ali povečanja števila udeležencev (Plungjan 2016: 255–59, 271–73).

Pri glagolskem načinu oz. prehodu iz tvorniške v trpniško zgradbo se mora ohranjati glagolsko pomenje oz. celovit leksikalni pomen glagola in propozicijska sestava izhodiščnega stavka. Ob ohranjanju bazične vsebine sporočila se s pomočjo prerazporejanja udeležencev spreminja zgolj pragmatična interpretacija situacije.

To hkrati pomeni, da sprememba načina ne vpliva na propozicijsko sestavo sporočila; zato ostaja število potencialnih udeleženskih mest nespremenjeno. Za spremembo načina je torej aktualna prerazporeditev obstoječih udeleženskih mest.

Razmerje med (1) in (2) kaže, da se pri prehodu iz tvornika (1) v trpnik (2) spreminja način izražanja udeležencev in njihova hierarhija.⁴ V tvorni zgradbi je vršilec imenovalniško izražen, prizadeto z dejanjem (v nadaljevanju prizadeto) pa je izraženo s tožilnikom. Trpna zgradba ohranja število udeležencev, le da imenovalniško mesto zasede prizadeto, vršilec pa se umakne v predmetni stranski sklon ali okoliščino (2) ali pa se ne ubesedi (3). Vendar tudi neizraženi vršilec ostaja situacijsko vključen oz. impliciran (3). Kot kažeta zгледа (2) in (3), je pri trpniku v imenovalniku izražena udeleženska vloga prizadetega.

- (1) rušč. Комиссия_{NOM} рассматривает вашу заявку_{ACC} (tvorna zgradba)
slvn. Komisija obravnava vašo prijavo.
štok. Komisija razmatra vašu prijavo.
- (2) rušč. Ваша заявка_{NOM} рассматривается комиссией_{INS} (trpna zgradba)
slvn. Vaša prijava se obravnava pri komisiji (^{??}s strani komisije).
štok. Vaša prijava se razmatra (^{??}od strane komisije).
- (3) rušč. Ваша заявка_{NOM} рассматривается. (trpna zgradba)
slvn. Vaša prijava se obravnava.
štok. Vaša prijava se razmatra.

V nasprotju s prehodom iz tvornika v trpnik pa udeleženska/aktantna derivacija ubeseduje spreminjanje udeleženskega sestava. Sprememba udeleženskega sestava zaobjame zlasti število udeleženskih referentov, s čimer se odraža pomensko oddaljevanje

⁴ Avtorja se zahvaljujeta Mislavu Beniću, Siniši Habjancu in Polini A. Bičkovi za komentiranje štokavskih in ruskih zgledov.

od izhodiščne oz. prvotne situacije. Vzorčni primer aktantne derivacije so t. i. dekvazitivne zgradbe. Te z izključitvijo vršilca ali povzročitelja predvidevajo tudi zmanjšanje števila udeležencev (4) glede na izhodiščno situacijo (5).

- (4) rušč. Дверь открылась. (**dekvazitivna zgradba** z enim udeležencem)
slvn. Vrata so se odprla.
štok. Vrata su se otvorila.
- (5) rušč. Иван открыл дверь. (izhodiščna **kavzativna situacija** z dvema udeležencema)
slvn. Ivan je odprl vrata.
štok. Ivan je otvorio vrata.

V zgledih (4) in (5) torej ne gre za spreminjanje načina, temveč za dve propozicijsko različni situaciji: v (4) je vršilec oz. povzročitelj **ukinjen** (tudi pomensko, ne samo izrazno), ker situacija omogoča tudi samodelovanje vrat, torej delovanje, ki ne predvideva vršilca ali povzročilca.

Torej v dekvazitivnih zgradbah, v nasprotju s trpnikom, se v ruščini ne dá izraziti vršilca z brezpredložnim orodnikom, npr. *Дверь открылась Васей (neustrezno).⁵

Prehod iz tvornika v trpnik se v slovanskih jezikih izraža z glagolskimi oblikami, ki niso pomenskorazločevalne samo zanj. Trpnik namreč izražamo na dva načina: s povratnimi oblikami prehodnih glagolov ali z složeno glagolsko obliko s trpniškimi oz. opisnimi deležniki (v slovenšči na *-n* in *-t*; v ruščini na *-m*, *-n* in *-t*).

V nadaljnjo obravnavo bodo vključena temeljna merila za prepoznavanje trpniških zgradb po K. I. Kazeninu (2001: 899):

- glagolska oblika trpniške zgradbe je izpeljana iz istega glagola kot ga ima tvorniška zgradba;
- vršilec ali povzročitelj dejanja se ne izraža oz. je neobvezno izražen v stranskih sklonih;
- če v trpniški zgradbi obstaja imenovalniški osebek, ne sme izražati vršilca ali povzročitelja dejanja;
- trpniške zgradbe so navadno redkeje uporabljene kot tvorniške, zato jih lahko označimo kot zaznamovane;
- propozicijska sestava navadno zaznamovane trpniške zgradbe je ista kot propozicijska sestava istosporočilne nezaznamovane tvorniške zgradbe.

Prispevek je dvodelen: v prvem delu bodo predstavljene trpniške zgradbe s povratnimi glagolskimi oblikami. Povratne oblike imajo namreč v slovanskih jezikih lahko različne vloge: uporabljajo se lahko tako v tvorniških kot v trpniških zgradbah (izjema je poljščina, ki trpnika s povratnimi oblikami ne pozna). Pri trpniških zgradbah je posebej opozorjeno na izražanje vršilca in prizadetega. V nadaljevanju je izpostavljeno

⁵ Še posebej je namreč treba opozoriti na zglede, kot je *Дверь открылась, и вошел Вася* 'Vrata so se odprla in je vstopil Vasja', pri katerih je vršilec vrata lahko odprl, vendar je ta informacija opazovalcu-upovedovalcu neznana; upovedovalec to dejanje interpretira kot samodejni proces.

razlikovanje med pravimi trpniškimi in tvorniškimi splošnovršilskimi zgradbami, slednje imajo namreč pomembno vlogo pri opredeljevanju tvorniško-trpniškega razmerja.

V drugem delu bodo analizirane različne možnosti ubeseditve trpnika z glagolom *biti* in deležniki na *-n/-t*.⁶ Pri teh trpniških zgradbah bo opozorjeno na možnosti izraznega ločevanja med trpnikom in rezultativnim stanjem. Te razlike so v obravnavanih jezikih v različnih stopnjah gramatikalizirane.

3 Trpniške zgradbe s povratnimi oblikami glagola

V vseh slovanskih jezikih z izjemo poljščine⁷ se trpnik lahko izraža s povratnimi zgradbami prehodnih glagolov. Tako kot tudi v številnih drugih indoevropskih jezikih ravno povratne oblike kažejo na možno prehodnost med tvornostjo in trpnostjo. Širši pogled na korelacijo med trpnostjo in povratnostjo razkriva japonski jezikoslovec M. Shibatani (1985), ki v tipološki analizi opozarja, da je tako za trpnost kot za povratnost bistvena vloga osebkov z lastnostjo prizadetega: pri trpniku je osebek vezan na prizadeto z dejanjem, ki ga povzroča drugi udeleženec; pri povratnosti pa osebek označuje udeleženca, ki je prizadet od lastnega dejanja.

Tako pri povratnih kot pri trpnih zgradbah s povratnimi glagolskimi oblikami se ohranja dinamičnost poteka situacije.

V slovanskih jezikih so trpniške zgradbe s povratnimi glagolskimi oblikami tvorjene iz prehodnih glagolov in nenaglašene povratnoosebnega zaimka *se*, ki je v slovenščini in štokavščini prosti morfem, v ruščini pa je afiks oziroma popona *-ся/-сь*, ki se pridruži končnici.

V nasprotju s povratnimi glagoli tipa *umiti se*, *obleči se*, kjer povratni zaimek izraža sovpadanje vršilec s prizadetim in je izražen s kratko obliko zaimka *sebe*, je *se* pri povratnih trpniških zgradbah prosti glagolski morfem. Ta prosti morfem glagola ne more več izražati povratnosti dejanja na istega udeleženca in je zato pomensko izpraznjen. Izpraznjenost povratnega morfema (slvn. *se*, rušč. *-ся*) je torej eden od pogojev za rabo trpniških zgradb.

Status pomensko izpraznjenega *se* omogoča gramatikalizacijo, tj. povratna oblika *s se* postaja del paradigme prehodnega glagola, npr. rušč. *произноситься* 'izgovarjati se' je le del glagolske paradigme glagola *произносить* 'izgovarjati' in ne uvaja pravega povratnega razmerja (vršilec = prizadeto).

⁶ V analizi ne obravnavamo ruskih trpniških zgradb z deležnikom na *-m*, ker v tem prispevku nimajo kontrastivne vrednosti.

⁷ V poljščini se povratne oblike lahko uporabljajo v brezosebnih zgradbah s prizadetim v tožilniku, kar izraža posplošeni tvorni pomen (Siewierska 1988: 262). Neizraženi vršilec pa je v zgradbah, kot je *Gniazda_{ACC} buduje się wysoko* 'Gnezda se gradi visoko', izključno človeški. O podobnih zgradbah v slovenščini in štokavščini glej 2.3.

- (6) rušč. Вряд ли такие слова_{NOM} произносятся без санкции сверху.
 slvn. Težko, da se takšne besede_{NOM} uporabljajo brez sankcije vodstva.
 štok. Teško da se takve r(ij)еči_{NOM} koriste bez sankcije nadređenih.

Kot je bilo v ruski jezikoslovni literaturi že večkrat omenjano, so možnosti tvorjenja trpnika v ruščini povezane z vidom: povratne oblike imajo praviloma v ruščini trpniški pomen samo pri nedovršnih glagolih (Исаченко 1960; Петрухина 2015). Nasprotno v zgledu (7) povratna oblika ruskega dovršnega glagola *сломается* predvideva samodelovanje, ki pa ni rezultat dejanja vršilca – zato to ni trpniška zgradba.

- (7) rušč. Пора менять машину, а то эта **сломается**_{DV}. (dekavzativ)
 slvn. Čas je za menjavo avta, sicer se bo ta pokvaril.
 štok. Vr(ij)eme je da m(ij)enjamo auto, inače će se ovaj pokvariti.

V slovenščini in štokavščini raba povratnih trpniških zgradb ni dosledno odvisna od vida oz. od tvorjenja iz nedovršnikov. Ta omejitev, ki je značilna za ruščino, morda še najbolj velja za rabo v pretekliku. Pretekliška raba povratnih dovršnikov v trpniških zgradbah ni pogosta v slovenščini in štokavščini. V sedanjiku in prihodnjiku pa so v slovenščini in štokavščini rabe trpniških zgradb s povratnimi dovršniki možne zgolj v določenih primerih. Tu bomo opozorili na dva primera rabe povratnih dovršnikov, kjer tudi med slovenščino in štokavščino prihaja do razlik pri uporabi vida (8) in časa (9).

Tako v slovenskem zgledu (8) sedanjiški dovršnik v trpniški zgradbi označuje večkratno (torej neaktualno) in ustaljeno dejanje; večkratnost oz. ponavljalnost je v ruski in štokavski ustreznici izražena s povratnimi nedovršniki.

- (8) slvn. Vsaka leča **se izdela**_{DV} individualno, natančno po meritvah posameznikovega očesa.
 rušč. Каждая линза **изготавливается**_{NDV} в индивидуальном порядке, в точном соответствии с параметрами глаза конкретного человека.
 štok. Svaka **se leča proizvodi**_{NDV} za svakog čovjeka individualno, tačno/tačno po mjerilima njegova oka.

V štokavščini se trpniške zgradbe s povratnimi dovršniki uporabljajo tudi v prihodnjiku, kjer imajo različne naklonske pomene, izražajo lahko verjetnost ali možnost. V slovenski in ruski ustreznici je v tem primeru v rabi opisna trpniška zgradba z deležnikom.

- (9) (9) štok. Nadamo se da **će se** greška uskoro **ispraviti**_{DV}. (povratni trpnik)
 slvn. Upamo, da **bo** napaka kmalu **odpravljena**_{DV}. (trpnik z deležnikom)
 rušč. Надеюсь, что собой **будет устранен**_{DV} в ближайшее время. (trpnik z deležnikom)

V trpniških zgradbah v (8, 9) vršilec ni izražen, mora pa biti pomensko vključen; v teh primerih je prizadeto izraženo z imenovalniško samostalniško zvezo, ki je s povedkom v prisojevalnem razmerju.

Ena izmed bistvenih značilnosti trpnika je tudi, da z vidika sporočanja hierarhije pragmatično zmanjšuje pomen vršilca, zato so v vseh obravnavanih jezikih najpogostejši trpniški stavki brez izraženega vršilca.

2.1 Ubeseiditev vršilca v trpniških povratnih zgradbah

Obravnavana južnoslovanska jezika in ruščina se glede možnosti ubeseiditve vršilca v trpniških zgradbah razlikujejo: v ruščini se pogosteje kot v slovenščini in štokavščini vršilec izraža v trpniških zgradbah. To velja tako za trpniške povratne zgradbe kot za trpniške zgradbe s pomožnikom in deležnikoma.⁸

Sicer pa ruščina pozna več načinov izražanja vršilca v trpniških zgradbah s stranskimi skloni, med katerimi prevladuje brezpredložni orodnik (10, 11). Trpniške zgradbe z orodniško izraženim vršilcem so v ruščini najneposredneje povezane s prehodom iz tvornika v trpnik.

- (10) rušč. Вряд ли такие слова_{NOM} произносятся **госслужащими**_{INS} без санкции сверху. (trpnik)
 slvn. Teško, da takšne besede_{ACC} uporabljajo državni uradniki_{NOM} brez sankcij vodstva. (tvornik)
 štok. Teško da takve r(ij)eči upotrebljavajo državni činovnici bez sankcija nadređenih. (tvornik).
- (11) rušč. Иностранные языки_{NOM} в нашей школе преподаются **носителями**_{INS} с большим опытом в преподавании. (trpnik)
 slvn. V naši šoli tuje jezike učijo rojeni govornici z veliko predavateljskimi izkušnjami. (tvornik)
 štok. U našoj školi strane jezike predaju izvorni govornici s bogatim predavačkim iskustvom. (tvornik)

Za slovenščino in štokavščino velja, da se v nezaznamovani rabi ne uporabljajo trpniške zgradbe z izraženim vršilcem. Zato ruske zgradbe, kot sta (10) in (11), v slovenščino in štokavščino najpogosteje prevajamo s tvorniškimi ustreznici, pri čemer se izgublja sporočilna perspektiva trpnika.

Sicer pa tako slovenščina kot štokavščina v zaznamovani rabi dopuščata izražanje vršilca v trpniških zgradbah s stranskimi neimenovalniškimi skloni (12), npr. z imenskimi predložnimi zvezami slvn. *s/od strani*, štok. *od strane*. Tovrstne predložne zveze so v slovenski slovnici označene kot prislovno določilo vršilca dejanja (Toporišič 2000: 625):

- (12) slvn. ??Teško, da se takšne besede uporabljajo od/s strani državnih uradnikov brez sankcij vodstva. (zaznamovana raba trpnika)
 štok. ??Teško da se takve r(ij)eči upotrebljavajo od strane državnih činovnika bez sankcija nadređenih. (zaznamovana raba trpnika)

Potrebno je dodati še ruski zgled trpniške zgradbe (13), kjer je vršilec dejanja izražen s predložno zvezo v mestniku, ki prehaja v okoliščino.

- (13) rušč. **В народе**_{LOC} этот день_{NOM} отмечается бурно.
 slvn. Ta dan se v narodu slavi bučno.
 štok. U narodu se taj dan slavi burno.

⁸ Glede posebnosti pri izražanju vršilca v ruskih trpniških zgradbah glej A. B. Letučij (Летучий, v tisku).

To, da predložna zveza *в народе* v (13) izraža vršilca, se potrjuje s pravilom, da v isti povedi ne moremo poleg vršilca v mestniku imeti še orodniškega vršilca. To je skladno z ugotovitvijo, da v isti povedi ne smeta biti dve isti udeleženski vlogi, zato je zgled (14) neustrezen.

- (14) ***В народе** этот день_{NOM} отмечается **жителями** деревни бурно. (neustrezno)

Neimenovalniška predložna zveza, ki v ruščini in slovenščini označuje vršilca v trpniku, v tvorniku izraža okoliščino (15).

- (15) rušč. В народе этот день_{ACC} отмечают бурно.
slvn. V narodu ta dan slavijo bučno.
štok. U narodu taj dan slave burno.

Posebnost ruščine je, da se v trpniških zgradbah v orodniku lahko izraža tudi prvoosebni ali drugoosebni človeški udeleženec, kar obenem kaže na pogostejšo rabo trpniških zgradb, še zlasti na posameznih strokovnih področjih (16). Ta možnost v slovenščini in štokavščini ne obstaja, zato je zgled (16) preveden s tvornikom.

- (16) rušč. **Нами**_{INS} изучались такие психологические особенности как эмоциональная компетентность, морально-нравственные качества [...] способность к рефлексии и саморазвитию волонтеров.
slvn. Preučevali smo take psihološke posebnosti, kot so čustvena kompetentnost, moralno-nravstvene kvalitete [...] sposobnost refleksije in samorazvoja prostovoljcev. (tvornik)
štok. Proučavali smo psihološke posebnosti kao što su emotivna kompetentnost, moralne kvalitete [...] sposobnost refleksije i samostalnog razvoja dobrovoljaca. (tvornik)

Sicer pa je tudi v ruščini kot v južnoslovanskih jeziki pri trpniških zgradbah prevladujoča raba tretjeosebni udeležencev tako v vlogi vršilca kot v vlogi prizadetega z dejanjem.

2.2 Ubeseditev prizadetega v trpniških povratnih zgradbah

V nasprotju z vršilcem, ki v trpniških zgradbah **praviloma** označuje živega, največkrat človeškega udeleženca, je prizadeto z dejanjem lahko tako živo kot neživo. Velja poudariti, da v trpniških povratnih zgradbah kot osebek, ki označuje prizadeto, praviloma nastopa tretjeosebni neživi udeleženec (8, 9, 10, 11, 13, 16, 17).

- (17) slvn. Nahrbtnik_{NOM} se je našel na strmem nedostopnem pobočju.
rušč. Рюкзак нашёлся на крутом недоступном склоне.
štok. Ruksak se našao/je bio nađen na strmom nedostopnom obronku.

Zgradba z imenovalniškim osebkom, ki označuje človeško (18, 19, 20), je ob isti glagolski obliki v povedku lahko glede na širše sobesedilo in kontekst intepretirana tvorno (19) ali trpno (20). V primerih z osebkom, ki označuje človeško, je tako v ruščini kot v slovenščini prevladujoča tvorniška razlaga.⁹

⁹ A. Siewierska (1988: 259) je bila celo mnenja, da se v trpniških povratnih zgradbah v vlogi osebkov uporabljajo zgolj neživi udeleženci. Slovenski primeri pa kažejo, da to ne velja povsem, kljub temu da je za zgradbo s človeškim osebkom in povratno obliko bolj navadna tvorna interpretacija.

Na možnost izbire med tvorniško in trpniško zgradbo vpliva tudi pomen povedka: slovenska poved s trpniško zgradbo (20) je v ruščini ustrežneje prevedena s tvorniško zgradbo z množinsko tretjeosebno obliko v povedku, v ruskih trpniških zgradbah se povratna oblika glagola *найтись* pogosteje uporablja za nežive udeležence.

- (18) slvn. Pohodniki so se našli na strmem nedostopnem pobočju. (tvorna in trpna interpretacija)
- (19) slvn. Pohodniki_{NOM} so se našli na strmem nedostopnem pobočju in se skupaj dogovorili za sestop. (tvornik)
 rušč. Походники встретились на крутом малодоступном склоне и вместе договорились о спуске. (tvornik)
 štok. Izletnici su se našli na strmom nedostupnom obronku i dogovorili se zajedno o spuštanju. (tvornik)
- (20) slvn. Pohodniki_{NOM} so se našli na strmem nedostopnem pobočju in so bili s helikopterjem pripeljani v dolino. (trpnik)
 rušč. Походников нашли на крутом малодоступном склоне и отвезли на вертолете в долину. (tvorno)
 štok. Izletnici su se našli na strmom nedostupnom obronku i bili su odvezeni helikopterom u dolinu. (trpnik)

2.3 Razmerje med trpniškimi zgradbami in splošnovršilskimi zgradbami

V južnoslovanskih in zahodnoslovanskih jezikih brezosebne splošnovršilske zgradbe s povratnimi glagolskimi oblikami, npr. *Nekoč se je več bralo*, predstavljajo prehod med tvorniškimi in trpniškimi zgradbami. Zato ne preseneča, da se v tipološki jezikoslovni literaturi tovrstne brezosebne zgradbe s povratnimi glagolskimi oblikami obravnavajo kot posebni primeri rabe povratnega trpnika (Siewierska 1988, Ivić 1963).

Prvenstveno so zgradbe tipa *Nekoč se je več bralo* tvorniške zgradbe, ki imajo določene skupne značilnosti s trpniškimi zgradbami. To potrjujeta zgleda (21) in (22), v katerih se kažejo podobnosti in razlike med splošnovršilskimi in trpniškimi zgradbami. S kontrastivnega vidika je treba opozoriti, da za sodobno ruščino, ki ima v rabi pogosteje trpnik, brezosebne splošnovršilske zgradbe niso značilne. Ruske ustreznice splošnovršilskih zgradb so navadno tvorniške zgradbe s povedkom, izraženim v 3. osebi množine (*читали* v (21, 22)).

- (21) slvn. Nekoč **se** je več **bralo** (brezosebna splošnovršilska zgradba). ← Nekoč so ljudje več brali (tvornik).
 štok. Nekad **se** više **čitalo**.
 rušč. Раньше больше читали. (tvorna zgradba s 3. os. mn.)
- (22) slvn. Kriminalke **so se** некоч več **brale**. (trpnik) ← Nekoč so ljudje več brali kriminalke (tvornik)
 štok. Krimići **su se** nekad više **čitali**. (trpnik)
 rušč. Детективы раньше больше читали. (tvorna zgradba s 3. os. mn.)

2.3.1 Splošnovršilske in trpniške zgradbe: podobnosti in razlike

Bistvena skupna lastnost tako trpniških kot splošnovršilskih zgradb je, da se v obeh uporabljajo povratne glagolske oblike. Pri splošnovršilskih zgradbah so to vedno neujemalne tretjeosebne glagolske oblike srednjega spola (21), v trpniških pa se povratna oblika glagola oblikovno ujema z izraženim imenovalniškim osebkom (22).

Pri obeh predstavljenih zgradbah povratne oblike ne izražajo prave povratnosti: pri splošnovršilskih povratni morfem *se* označuje posplošeno dejanje splošnega vršilca, pri trpniških zgradbah pa se prosti morfem gramatikalizira za izražanje trpnega načina.

V primerjavi z izhodiščnimi tvorniškimi zgradbami tako trpniška kot splošnovršilska zgradba ohranjata isto število udeležencev, s tem da se pri splošnovršilskih zgradbah veljavnost iste vsebine sporočilno posploši.

Tako pri trpniških zgradbah kot pri splošnovršilskih zgradbah vršilec ni izražen z imenovalniško samostalniško zvezo. Posebnost brezosebnih splošnovršilskih zgradb je, da je vršilec morfološko že vključen v tretjeosebno glagolsko obliko in je zato pomensko posplošen. V slovenščini in štokavščini je vršilec navadno posplošen (generični vršilec), izjema so redki konteksti, pri katerih tvorec ne želi eksplicitno poimenovati povzročitelja dejanja, drugega (23) ali sebe (24):

(23) slvn. A zdaj pa se že kar uničuje?! (neizrečeni naslovnik)

(24) štok. Zar ne čuješ kad ti se govori?! (neizrečeni upovedovalec)

Odlučilo za razlikovanje med trpniškimi in splošnovršilskimi zgradbami je, da je v trpniških zgradbah prizadeto izraženo z imenovalniško samostalniško zvezo; brezosebne splošnovršilske zgradbe ne morejo vključevati imenovalniških samostalniških zvez, prizadeto se lahko izraža s tožilniškimi samostalniškimi zvezami (25), ki pri zanikanju prehajajo v rodilniške zveze (26):

(25) slvn. Stara stanovanja_{ACC} se prodaja za okoli 2.300 evrov. (splošnovršilska tvorna zgradba)

(26) slvn. Stari stanovanj_{GEN} se v tem delu mesta ne prodaja več. (splošnovršilska tvorna zgradba)

V štokavščini je raba tovrstnih brezosebnih zgradb s tožilnikom omejena na zahodni del tega jezikovnega prostora: v hrvaščini je ta raba že standardizirana (27), govorniki srbsčine, bosanščine in črnogorščine pa to rabo zavračajo kot neustrezno in tujo ter isti pomen izražajo s trpniško zgradbo z imenovalniškim prizadetim (28).

(27) hrv. Čitatelje_{ACC} se upozorava da su ovi slučajevi isključivo ilustrativne prirode. (splošnovršilska tvorna zgradba)

(28) srb. Čitaoci_{NOM} se upozoravaju da su ovi slučajevi isključivo ilustrativne prirode. (trpnik)

S tem, da v splošnovršilskih zgradbah ni imenovalniških samostalniških zvez, je izkazana bistvena pragmatična razlika med obema zgradbama: trpniški način ob umikanju

vršilca praviloma poudarja prizadeto (glede izjem glej 3.1.1). Splošnovršilske zgradbe ne izpostavljajo prizadetega, temveč s povratnimi oblikami označujejo posplošenost dejanja in vršilca.

Trpniške zgradbe so možne v primerih rabe premoprehodnih glagolov (30), medtem ko se brezosebne splošnovršilske zgradbe uporabljajo tako s prehodnimi kot neprehodnimi glagoli (29):

(29) slvn. Pri nas se veliko dela in tudi veliko spi (splošnovršilska zgradba).

(30) slvn. Butarice se delajo na cvetno nedeljo (trpniška zgradba).

4 Izražanje načina in rezultativnega stanja s trpnimi deležniki

V vseh slovanskih jezikih se trpniške zgradbe lahko tvorijo z deležnikoma na *-n* in *-t* ob pomožnem glagolu *biti*. Potrebno je poudariti, da imajo na splošno zgradbe s pomožnikom *biti* in omenjenima deležnikoma v slovanskih jezikih lahko različne pomene: lahko označujejo stanje, v trpniških zgradbah pa dejanje.

Zgradbe z istimi deležniki so značilne za izražanje **rezultativne stanjskosti**,¹⁰ tj. stanja, ki je nastopilo ob koncu predhodnega dejanja. Rezultativna stanjskost je potemtakem končna faza prehoda iz dejanja v stanje.¹¹ Rezultativno stanje pa je poseben tip stanja iz predhodnega dejanja, ki ga ne smemo zamenjevati s **pravim stanjem (stativom)**,¹² ki pa ni posledica predhodnega dejanja. Če ponazorimo s primeroma, je treba razlikovati med (31), ki označuje naravno stanje in to ne predvideva predhodne tvorne dejavnosti, in med zgledom (32), kjer rezultativno stanje izraža očitno predhodno tvorno dejanje.

(31) slvn. Vas je obdana/okrožena z gozdom. (stativ)
štok. Selo je okruženo šumom.

(32) slvn. Slika je obešena. (rezultativno stanje)
štok. Slika je ob(j)ešena.

V nasprotju s pravim in rezultativnim stanjem se v **trpniških zgradbah** ohranja dinamičnost opisane situacije (33). To pomeni, da tudi trpna zgradba ohranja izvajanje dejanja na prizadetem osebk, ki je aktualno v času, zaobseženem v stavku (Milošević 1972: 65). Potrebno je poudariti, da le dinamičnost lahko omogoči diatetično razmerje med tvornikom in trpnikom.

(33) slvn. Nekdanji opozicijski vodja Nemcov je bil ubit malo pred polnočjo 27. februarja 2015. (trpnik) ← Nekdanjega opozicijskega vodjo Nemcova so ubili malo pred polnočjo 27. februarja 2015. (tvornik)

¹⁰ Rezultativno stanjskost izraža lahko glagolska deležniška oblika, ki je rezultat.

¹¹ O prehodu iz dejanja v stanje glej tudi Krvina (2018).

¹² Rezultat in stativ sta v prispevku obravnavana kot glagolski obliki, ki izražata rezultativno ali pravo stanjskost, in ne kot glagolska leksema (prim. Knjazev 1983).

Rezultativnostanjske zgradbe so v slovanskih jezikih povezane s trpniškimi: v obeh zgradbah gre za prehod iz telične dogodkovnosti oz. dinamičnosti v statičnost (prehod je še zaznan v trpniški zgradbi). Tako pri rezultativnostanjskih zgradbah kot pri trpniških ima vlogo osrednjega udeleženca prizadeto z dejanjem, medtem ko se povzročitelj ali vršilec dejanja umakne.

V obeh tipih zgradb se ob pomožniku *biti* uporabljajo deležniki teličnih prehodnih glagolov, ki predvidevajo dejanje z notranjo mejo. Večinsko so to deležniki prehodnih dovršnikov.

3.1 Zgradbe z deležnikoma na *-n* in *-t* in sedanjisko obliko pomožnika *biti*

Slovenske zgradbe z deležnikoma prehodnih glagolov na *-n* in *-t* ob sedanjiski obliki pomožnika *biti* izražajo samo rezultativno stanje, npr. *Slika je obešena, Vrata so odprta, Pogodba je podpisana*. Z vidika uporabe sedanjjskih oblik pomožnika *biti* se med slovenščino na eni strani in štokavščino ter ruščino na drugi strani kaže naslednja razlika: štokavske zgradbe z izraženim in ruske zgradbe z neizraženim sedanjjskim pomožnikom *biti* in deležnikoma na *-n* in *-t* imajo lahko tudi trpniški pomen (34, 35).¹³ V teh primerih se ohranja tudi dinamičnost pravkar končanega dejanja, npr. nominiranja filma za oskarja (34), podpisovanja pogodbe (35):

- (34) rušč. И вот новость: только что картина **номинирована** на "Оскара". (trpnik)
 ← Только что картину номинировали на "Оскара". (tvornik).
 štok. Evo i novosti: film je upravo **nominiran** za oskara. (trpnik) ← Film su upravo nominirali za oskara (tvornik)
 slvn. Še ena novica: film **je bil** pravkar **nominiran** za oskarja. (trpnik)
- (35) rušč. Только что договор **подписан**. (trpnik) ← Только что договор подписали. (tvornik)
 štok. Dogovor **je** upravo **potpisan**. (trpnik) ← Dogovor su upravo potpisali. (tvornik)
 slvn. Pogodba **je bila** pravkar **podpisana**. (trpnik) vs. Pogodba je pravkar podpisana. (stanje)

Obravnavane trpniške zgradbe v ruščini najpogosteje izražajo aktualne posledice konkretnega dogodka, ki so še povezane s trenutkom upovedovanja:¹⁴ v trpniški zgradbi (36) je rezultat navzoč v trenutku upovedovanja. Če pa rezultat dogodka ne sovпада s trenutkom upovedovanja (*biti podpisana lani*), je v ruski trpniški zgradbi pomožnik v pretekliški obliki (37).

- (36) rušč. Кем **подписан** контракт? (trpnik)

¹³ K. Milošević (1972: 81) opozarja, da se štokavske trpniške zgradbe s sedanjjskim pomožnikom in deležnikoma najpogosteje nanašajo na trpniško interpretacijo pretekle situacije. Tovrstne zgradbe kot tudi trpniške brez podrobnejše analize navajata tudi Silić in Pranjeković (2007: 196).

¹⁴ V ruščini se trpniške zgradbe z neizraženim pomožnikom *biti* v sedanjiski obliki lahko rabijo še v historičnem sedanjiku, npr. v pripovedovanju, ko ga avtor uporablja kot narativni čas pri opisovanju dogajanja: *К этому моменту он переезжает в Москву. Дом на Полянке уже давно закончен.* 'Takrat se on preseli v Moskvo. Hiša na Poljanki je bila že zdavnaj zgrajena.' (iz pogovora z A. B. Letučim).

slvn. Kdo je podpisal pogodbo? (tvornik)
 štok. Ko je potpisao ugovor? (tvornik)

- (37) rušč. Кем в прошлом году **был подписан** контракт? (trpnik)
 slvn. Kdo je lani podpisal pogodbo? (tvornik)
 štok. Ko je lani potpisao ugovor? (tvornik)

Nasprotno pa imajo štokavske trpniške zgradbe s sedanjiškim pomožnikom širšo rabo: lahko se uporabljajo tudi za izražanje neaktualnih preteklih dogodkov (38), katerih rezultat ni neposredno povezan s trenutkom upovedovanja. V slovenskih in ruskih ustreznica (38) in (39) pa je raba pomožnika povezana s stopnjo aktualnosti izražene dejanja, zato se uporablja preteklik glagola *biti*.

- (38) štok. Odmah poslije avstrijske okupacije **otvorena je** nova gimnazija.
 slvn. Takoj po avstrijski okupaciji **je bila odprta** nova gimnazija.
 rušč. Сразу после австрийской оккупации **была открыта** новая гимназия.
- (39) štok. Kad **je ubijen** Franc Ferdinand?
 slvn. Kdaj **je bil ubit** Franc Ferdinand?
 rušč. Когда **был убит** Франц Фердинанд?

Uporaba sedanjiškega pomožnika pa je v slovenščini in ruščini možna samo v nekaterih omejenih kontekstih, kot je koledarsko ali enciklopedično navajanje datumov (40).

- (40) slvn. Franc Ferdinand **je rojen** 1863, **ubit** 1914.¹⁵
 rušč. Франц Фердинанд родился в 1863, **убит** в 1914.

Razlikovanje med trpniškimi in rezultativnostanskimi zgradbami s sedanjiškim pomožnikom *biti* je v ruščini in štokavščini pogosto odvisno od uporabe prislovnih izrazov. V zgledu (41) prislovni izraz rus. *давно*, štok. *dugo* 'dolgo', ki označuje dolgo trajanje stanja in ne trenutnosti dejanja, izniči tudi vso dinamičnost situacije. Zato ruska in štokavska zgradba v (41) označujeta zgolj rezultativnostanski pomen brez dinamične sestavine in posledično ne moreta biti v diatetičnem razmerju s tvorniškimi stavkom; enako velja za slovenščino.

- (41) rušč. Дверь (**уже**) **давно** закрыта. Договор (**уже**) **давно** подписан.
 štok. Vrata su (**već**) **odavno** zatvorena. Ugovor je (**već**) **odavno** potpisan.
 slvn. Vrata so (**že**) **dolgo** zaprta. Pogodba je (**že**) **zdamnaj** podpisana.

Nepovezanost s tvorniško zgradbo potrjuje tudi slovenski prevod s sedanjiško obliko pomožnika, ki, kot smo že opozorili, v slovenščini označuje izključno rezultativnostanski pomen (41).

Če povzamemo, v štokavščini zgradbe s sedanjiškim pomožnikom *biti* in deležniki na *-n* in *-t* prehodnih dovršnikov lahko izražajo tako pretekli trpnik (38, 39) kot sedanje rezultativno stanje (41). V slovenščini zgradbe s sedanjim pomožnikom in omenjenima deležnikoma izražajo zgolj rezultativno stanje. V ruščini so zgradbe z neizraženim pomožnikom in deležnikoma trpniške samo, če označujejo rezultat dejanja, ki sovпада s trenutkom upovedovanja, v ostalih primerih imajo stanjski pomen.

¹⁵ Samoumevnost sedanjiške interpretacije pomožnika *biti* se potrjuje z njegovim možnim izpustom.

3.1.1 Brezosebne trpniške zgradbe

V vseh obravnavanih jeziki obstajajo brezosebne zgradbe brez eksplicitno izraženega vršilca dejanja, ki je sicer pomensko vključen v ubesedno situacijo. Ker vključujejo vršilca in ohranjajo dinamičnost, jih lahko uvrščamo med trpniške zgradbe.

V tovrstnih zgradbah, v nasprotju z navadnim trpnikom, prizadeto z dejanjem ni nikoli v imenovalniškem osebkju, zložena zgradba s pomožnikom in deležnikom na *-n* ali *-t* je zgolj v tretji osebi srednjega spola ednine.

Med obravnavanimi jeziki so te zgradbe še največkrat rabljene v štokavščini. V štokavskih primerih (42, 43) sta deležnika izražena z nedovršnikom in izražata ponavljajoče preteklo dejanje. V obeh primerih gre za glagola, to je 'streljati' in 'kopati', ki tudi v deležniški obliki ohranjata določeno stopnjo dinamičnosti. Glagol *streljati* (42) je prehodan, vendar ne s premim predmetom, medtem ko je glagol *kopati* v (43) uporabljen neprehodno.

- (42) štok. Tri puta je pucano na direktora bolnice.
slvn. ?Trikrat je bilo streljano na direktorja bolnišnice. ← Trikrat so streljali na direktorja bolnišnice.
rušč. В директора больницы стреляли три раза (tvornik)
- (43) štok. Pazi, ovdje je kopano.
slvn. ?Pazi, tukaj je bilo kopano. ← Pazi, tukaj so kopali.
rušč. Осторожно, здесь копали. (tvornik)

V knjižni ruščini je raba tovrstnih zgradb omejena in redka; glede omejitev glej Ju. P. Knjazev (2007: 557–58), zato sta štokavska zgleda (42, 43) v ruščino prevedena s tvorniškimi zgradbami s povedkom v 3. osebi množine.

Vendar je v ruskih zgradbah v nasprotju s štokavščino in slovenščino nekaj posebnosti: v (44) imamo primer ruske komitativne zgradbe, pri kateri se poleg premoprehodnih in širše prehodnih glagolov uporablja tudi deležnik glagolov premikanja, npr. *ходить* 'hoditi, iti'. V ruski zgradbi je težišče na rezultatu pretečenih dogajanj. V slovenščino in štokavščino tega primera ni mogoče prevesti z deležniškimi zgradbami, prevedemo ga lahko z osebnimi aktivnimi zgradbami, s čimer se spremeni sporočanjaška perspektiva: namesto rezultata je težišče na preteku dejanja.

- (44) rušč. Костя, Костя! Сколько с тобой **хожено, говорено, выдумано!** Не было в жизни другого такого друга.
slvn. Kostja, Kostja! Koliko sva s teboj prehodila, se pogovarjala in jih zagodla! V življenju nisem imel takšnega prijatelja.
štok. Kosta, Kosta! Koliko smo ja i ti prešli, rekli i prošli! U životu nisam imao takvog prijatelja.

V brezosebni zgradbi z deležnikom dovršnika (45) je neizraženo prizadeto posledica pragmatične rabe, ki izhaja iz konkretne situacije 'predmet je bil pravkar pobarvan'. Prislov *осторожно* kaže na deiktično povezanost s situacijo. Nasprotno od (42) pri

(45) **ne moremo govoriti o trpniški zgradbi**, ker dovršniški deležnik izraža samo še lastnost rezultativnega stanja, v katerem se nahaja neizraženo prizadeto.

- (45) rušč. Осторожно, **окрашено**. (rezultativno stanje)
 slvn. Pozor, sveže pobarvano.
 štok. Pazi, sv(j)eže okrečeno.

3.2 Zgradbe z deležnikoma na *-n* in *-t* in pretekliško obliko pomožnika *biti*

V vseh treh jezikih zgradbe s pretekliško obliko pomožnika in obravnavanima pomožnikoma lahko izražajo preteklo neaktualno rezultativno stanje (pretekli rezultat)¹⁶ ali pa pretekli trpnik. V trpniških zgradbah se namreč ohranja dogodkovna dinamičnost, ki ni več povezana s trenutkom upovedovanja. Ravno pretekliška oblika pomožnika odločilno prispeva k temu, da je opisana situacija lahko umeščena v obdobje pred trenutkom upovedovanja.

Pomenska razlika med stanjem in trpnikom je v vseh treh jezikih najpogosteje povezana z besedilnim kontekstom (46, 47):

- (46) rušč. Мы дважды прошли мимо левого башенного крыла замка. В первый раз окна **были закрыты**. (Kaverin, citirano v Knjazev 1983: 149)
 slvn. Dvakrat smo šli mimo leve strani gradu, na kateri je bil stolp. Prvič so **bila** okna **zaprta**.
 štok. Dva puta smo prolazili pored l(ij)evog toranjskog krila dvorca. Pri prvom prolasku prozori su **bili zatvoreni**.

V zgledu (46) zgradba s pretekliškim pomožnikom označuje stanje, ki je nastopilo še preden se je upovedovalec vključil v celotno dogajanje. Odsotnost kakršne koli dinamičnosti kaže na trajno stanje, in ne na trpnik. Nasprotno pa zveza pretekliškega pomožnika in deležnika 'zaprt' v zgledu (47) ohranja dinamični pomen; zgradba v zgledu (47) opisuje zadnjo stopnjo v situacijskem poteku, ki je sestavljen iz več trenutnih zaporednih dogodkov:

- (47) rušč. Рита ночью затеяла ссору: требовала закрыть окно. Ольга протестовала. Было очень душно ... Так препирались долго, и Рита взяла верх – окно **было закрыто**. (Trifonov, citirano po Knjazev 1983: 149)
 slvn. Rita je ponoči sprožila prepir: zahtevala je, naj zaprejo okno. Olga je protestirala. Bilo je zelo zadušljivo ... Dolgo sta se prepirali, in naposled je Rita zmagala – okno **je bilo zaprto**.
 štok. Rita je po noći zametnula svađu: tražila je da zatvore prozor. Olga je protestirala. Bilo je veoma zagušljivo ... Dugo su se prepirale, naposl(j)etku je Rita pobijedila – prozor **je bio zatvoren**.

V zadnjem zgledu (47) zgradba s pretekliško obliko *biti* in deležnikom označuje končno dejanje v zaporedju dogodkov.

¹⁶ Za to stanje velja, da ni nujno povezano s trenutkom upovedovanja.

3.2.1 Zgradbe s pretekliško obliko *biti* in predpretekliškim pomenom

Potrebno je dodati, da zgradba s pretekliškim *biti* in deležnikoma na *-n* in *-t* lahko označuje tudi situacije (dejanje ali rezultat), ki predhodijo drugemu dejanju ali so s stališča tega drugega dejanja izničene. Razlikovanje med trpnikom in preteklim rezultativom je odvisno od opazovalnega izhodišča upovedovalca. V zgledu (48) je trpniška interpretacija povezana s situacijo, ki se je v preteklosti večkrat ponovila. Ponavljanje dogodkov s kratnim prislovom pa poveča stopnjo dinamičnosti.

- (48) rušč. Здание школы, которое **было** несколько раз **повреждено** во время войны, недавно восстановили.
 slvn. Šolsko stavbo, ki **je bila** v času vojne nekajkrat **poškodovana**, so pred kratkim obnovili.
 štok. Zgradu škole, koja je za vr(ij)eme rata **bila** nekoliko puta **oštećena**, nedavno su obnovili.

V zgledu (48) lahko govorimo o trpniški zgradbi s predpretekliškim pomenom.¹⁷ V (49) pa imamo zgradbo z *biti* in deležnikom, ki vključuje predpretekli pomen. Gre namreč za časovno sosledje dveh situacij, ki ga vzpostavlja uvajalni prislov »preden«. Preddobno sporočilo izraža rezultativno stanje, trajanje stanja, odsotnost dinamičnosti pa omogoča prislovna zveza »že več let«.

- (49) slvn. Preden smo jo obnovili, je bila hiša **že več let** napol porušena.
 rušč. До того, как мы сделали ремонт, дом **много лет** стоял наполовину разрушенный.
 štok. Prije nego što smo kuću obnovili, bila je **već više godina** srušena.

Izkazuje se, da pri razlikovanju med trpniškim in rezultativnostanjskim pomenom v zgradbah s preteklikom *biti* in deležniki na *-n* in *-t*, kot kažejo zgledi (46, 47, 48, 49), imajo zelo pomembno vlogo prislovni izrazi. Tisti prislovni izrazi, ki v slovenščini in ruščini označujejo trenutnost in kratnost, navadno povečujejo dinamiko in s tem omogočajo trpniško interpretacijo, medtem ko prislovne zveze s pomenom trajanja (*dolgo, že več let, tri tedne*) poudarijo stanjskost (rezultativno stanje, ki je dolgo trajalo in se ni spreminjalo).

Tudi zgleda (50) in (51) nakazujeta, da je razlika med trpniškimi zgradbami s pretekliškimi *biti* in rezultativnimi zgradbami s pretekliškimi *biti* praviloma odvisna od prislovnih izrazov.

- (50) slvn. Leta 1944, ko je bilo mesto osvobojeno, je Anton srečal sestro.
 rušč. В 1944 году, когда город был освобожден, Антон встретил сестру.
 štok. 1944. godine, kad je grad bio oslobođen, Anton je susreo sestru.
 (51) slvn. Leta 1944, ko je bilo mesto **tri tedne** osvobojeno, je Anton srečal sestro.
 rušč. В 1944 году, когда город был три недели освобожден, Антон встретил сестру.

¹⁷ Možnost izražanja predpretekliškega pomena s pasivno diatezo v štokavščini obravnava S. Tanasić v poglavju monografije Ivić idr. (2005: 417).

štok. 1944. godine, kad je grad bio već tri tjedna/sedmice oslobođen, Anton je susreo sestru.

Potrjuje se, da v zgledu (50) vrinjeni stavek s pretekliškim *biti* in deležnikom brez dodanih prislovnih izrazov označuje zgolj trenutek, ko je bilo mesto osvobojeno. Takšna raba ohranja dinamičnost izhodiščne tvorniške zgradbe 'ko so mesto osvobodili' in zato ima pomen preteklega trpnika. Nasprotno pa v zgledu (51) dodana prislovna zveza »tri tedne« prispeva pomensko spremembo, ki ubeseduje preteklo rezultatívno stanje.

Ravno trajanje, izraženo s prislovno zvezo, kaže na to, da je bilo stanje (*biti osvobojen*) doseženo še pred dogajanjem v glavnem stavku (*srečati sestro*).

4 Sklepne ugotovitve

V slovenščini, ruščini in štokavščini se kategorija načina izraža z razlikovanjem med tvorniškimi in trpniškimi zgradbami. Prispevek obravnava različne možnosti ubesedovanja trpnika v omenjenih jezikih. V vseh jezikih se trpniške zgradbe tvorijo na dva načina: s povratnimi oblikami prehodnih glagolov in z analitičnimi zgradbami, sestavljenimi iz pomožnika *biti* in deležnika na *-n* in *-t*. Ena izmed bistvenih značilnosti trpnika je, da z vidika sporočanjske hierarhije pragmatično zmanjšuje pomen vršilca, zato so tako v vseh treh jezikih najpogostejši trpniški stavki brez izraženevršilca, ki je sicer tudi v teh zgradbah pomensko vključen.

V ruskih trpniških zgradbah je izražanje vršilca s stranskim sklonom pogostejše kot v slovenskih in štokavskih trpniških zgradbah. Trpniške zgradbe z izraženim vršilcem so v štokavščini in slovenščini zaznamovane; zato ruske trpniške zgradbe z izraženim vršilcem v slovenščini in štokavščini najpogosteje prevajamo s tvorniškimi ustreznici, pri čemer se pri teh prevodih izgublja sporočilna perspektiva trpnika. V vseh jezikih je v trpniških zgradbah prednostni udeleženez prizadeto z dejanjem, izražen z imenovalnikom.

Za trpniške zgradbe s povratnimi glagolskimi oblikami je bistveno, da je povratni morfem pomensko izpraznjen: povratna oblika je pri trpniku del paradigme prehodnega glagola. V povratnih trpniških zgradbah je v vlogi osebk, tj. prizadetega z dejanjem, najpogosteje neživi udeleženez. Pri živem osebk v vlogi prizadetega z dejanjem pa prihaja do dveh možnih vzporednih interpretacij – tvorniške in trpne. Izbira ene ali druge je odvisna od pomena povedka in širšega besedilnega konteksta.

Za slovenščino in štokavščino je značilna raba brezosebnih splošnovršilskih zgradb, ki vključujejo povratne glagolske oblike in predstavljajo prehod med tvorniškimi in trpniškimi zgradbami. V slovenskih in štokavskih splošnovršilskih zgradbah je bistveno, da povratni morfem, v nasprotju s trpniškimi zgradbami, še ni pomensko izpraznjen, izraža namreč splošnega (generičnega) vršilca. Nasprotno od trpnika v teh zgradbah prizadeto ni izraženo z imenovalniško samostalniško zvezo.

V vseh treh jezicah se zgradbe s pomožnikom *biti* in deležnikoma *-n* in *-t* lahko uporabljajo tako za različna stanja (stativ, rezultativ) kakor tudi za dejanje/dogajanje v trpniških zgradbah. Trpnik se od stanja razlikuje po tem, da ohranja dinamičnost izhodiščne situacije; to pomeni, da trpna zgradba ubeseduje izvajanje dejanja na prizadetem, ki je v času upovedovanja aktualno.

Štokavske zgradbe s sedanjiškim pomožnikom *biti* in deležnikoma na *-n* in *-t* lahko izražajo tako pretekli trpnik kot sedanje stanje. V slovenščini tovrstne zgradbe s sedanjiškim pomožnikom nimajo trpniškega pomena in označujejo zgolj stanje. Nasprotno pa imajo ruske zgradbe z neizraženim pomožnikom in deležnikoma trpniški pomen samo, če so povezane s trenutkom upovedovanja. Štokavščina te omejitve ne pozna: s sedanjiškim pomožnikom lahko izraža tudi pretekli trpnik. K razlikovanju med trpniškim in stanjskim pomenom štokavskih zgradb, ki imajo sedanjiški pomožnik, pogosto prispevajo prislovne zveze.

V vseh treh jezicah so zelo omejeno rabljene tudi brezosebne zgradbe s pomožnikom *biti* in deležnikoma na *-n* in *-t*, pri katerih prizadeto ni izraženo.

Zgradbe s preteklim pomožnikom *biti* in deležnikoma v vseh treh jezicah izražajo ali pretekli trpnik ali preteklo neaktualno stanje. Razlikovanje med stanjskim in trpniškim pomenom je navadno odvisno od vključevanja prislovnih izrazov. Prislovne zveze, ki označujejo trenutno ali kratno dejanje, prispevajo k dinamičnosti in zato tudi k trpniški interpretaciji. Pri zgradbah s prislovi trajanja pa prevladuje stanjska interpretacija.

VIRI IN LITERATURA

- Milka Ivić, 1963: Kategorija Man-Sätze u slovenskim jezicima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Knjiga 7. 93–98.
- Milka Ivić idr., 2005: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Domen KRIVINA, 2018: *Glagolski vid v sodobni slovenščini. 1, Besedotvorje in pomen*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU
- Konstantin I. KAZENIN, 2001: The passive voice. *Language Typology and Language Universals*. Vol. 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 899–916.
- Igor' A. MEL'ČUK, 1993: The inflectional category of voice: towards a more rigorous definition. *Causatives and transitivity*. Ur. B. Comrie idr. Amsterdam: Benjamins. 1–46.
- Ksenija MILOŠEVIĆ, 1972: Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Književni jezik* 1/3–4. 63–86.
- Vladimir A. PLUNGJAN, 2016: *Opća morfologija i gramatička semantika. Uvod u problematiku*. Zagreb: Srednja Europa.

- Masayoshi SHIBATANI, 1985: Passives and related constructions: A prototype analysis. *Language*. 821–48.
- Anna SIEWIERSKA, 1988: The passive in Slavic. *Passive and Voice (Typological studies in language 16)*. Ur. M. Shibatani. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing House. 243–89.
- Josip SILIĆ, Ivo PRANJKOVIĆ, ²2007: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jože TOPORIŠIĆ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Александр В. ИСАЧЕНКО, 1960: *Грамматический строй русского языка. Морфология II*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- [Aleksandr V. ISAČENKO, 1960: *Grammatičeskij stroj ruskogo jazyka. Morfologija II*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.]
- Юрий П. КНЯЗЕВ, 1983: Результатив, пассив и перфект в русском языке. *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*. Ред. В. Н. Недялков. Ленинград: Наука.
- [Jurij P. KNJAZEV, 1983: Rezul'tativ, passiv i perfekt v ruskom jazyke. *Tipologija rezul'tativnyh konstrukcij (rezul'tativ, stativ, passiv, perfekt)*. Red. V. N. Nedjalkov. Leningrad: Nauka.]
- Александр Б. ЛЕТУЧИЙ, (в печати): Пассивный залог. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики*. На правах рукописи. [Na spletu](#).
- [Aleksandr B. LETUČIJ, (v pečati): Passivnyj залог. *Materialy dlja proekta korpusnogo opisanija ruskoj grammatiki*. Na pravah rukopisi. [Na spletu](#).]
- Игорь А. МЕЛЬЧУК, Александр А. ХОЛОДОВИЧ, 1970: К теории грамматического залога (определение, исчисление). *Народы Азии и Африки* 4. 111–24.
- [Igor' A. MEL'ČUK, Aleksandr A. HOLODOVIČ, 1970: K teorii grammatičeskogo zaloga (opredelenie, isčislenie). *Narody Azii i Afriki* 4. 111–24.]
- Игорь А. МЕЛЬЧУК, 2004: Определение залога: 30 лет спустя. *40 лет Санкт-Петербургской типологической школы*. Ред. В. С. Храковский. Москва: Знак. 286–314.
- [Igor' A. MEL'ČUK, 2004: Opredelenie zaloga: 30 let spustja. *40 let Sankt-Peterburgskoj tipologičeskoj školy*. Red. V. S. Hrakovskij. Moskva: Znak. 286–314.]
- Елена ПЕТРУХИНА, 2015: Вид в грамматическом виде пассива (на материале русского и чешского языков). *Die Welt der Slaven* 56. München, Berlin, Washington: Verlag Otto Sagner. 403–20.
- [Elena PETRUHINA, 2015: Vid v grammatičeskom vide passiva (na materiale ruskogo i češkogo jazykov). *Die Welt der Slaven* 56. München, Berlin, Washington: Verlag Otto Sagner. 403–20.]

SUMMARY

In Slovenian, Russian, and Štokavian the category of voice is expressed through the opposition between active and passive structures. The article discusses different possibilities of expressing voice in the aforementioned languages. All these languages form passive structures in two ways: using reflexive forms of transitive verbs or analytic structures composed of the auxiliary *biti* 'be' and *-n/-t* participles. One of the essential characteristics of passive voice is

its function of demoting the status of the agent from the perspective of the communicative hierarchy. For this reason, passive sentences with no overt agent are the most frequent in all three languages.

Russian passive constructions more frequently express the agent with oblique cases than passive constructions in Slovenian and Štokavian. Passive constructions with overt agents are marked in Slovenian and Štokavian; Russian passive constructions with overt agents are therefore most often translated in Slovenian and Štokavian with their active equivalents, the communicative perspective of passive voice being lost in such translations. Passive constructions in all three languages prioritize the role of nominative patient.

The essential feature of passive constructions with reflexive verb forms is that the reflexive morpheme is semantically emptied: the reflexive form in passive voice is part of the transitive verb paradigm. In reflexive passive constructions the role of subject—i.e., the patient—is most often filled with a non-animate participant. If an animate subject assumes the patient role, however, two possible parallel interpretations arise: active and passive. The choice of one or the other depends on the meaning of the predicate and the broader textual context.

Typical of Slovenian and Štokavian is the use of impersonal constructions expressing a general agent that include reflexive verb forms and represent a transition between active and passive constructions. The key characteristic of Slovenian and Štokavian general-agent constructions is that the reflexive morpheme, in contrast to passive constructions, is not yet emptied of semantic content as it expresses a general (generic) agent. Unlike passive, these structures do not express the patient with a nominative noun phrase.

In all three languages, constructions with the auxiliary *biti* and *-n/-t* participles can be used for expressing different states (stative, resultative) as well as actions in passive constructions. Passive differs from state in that it retains the dynamicity of the initial situation, which means that the passive construction conveys the execution of the action on the patient, which is relevant at the moment of speech.

Štokavian constructions with the auxiliary *biti* in present tense and *-n/-t* participles may express both a past action in passive voice and a present state. In Slovenian, such constructions with the auxiliary in present tense do not have a passive reading and only express state. On the contrary, Russian constructions with participles and without auxiliaries only receive a passive reading if they are connected to the moment of formulating the message (moment of speech). There is no such limitation in Štokavian: a present-tense auxiliary may also express a past action in passive voice. The distinction between passive and stative meaning of Štokavian constructions with present-tense auxiliaries is often realized through adverbial phrases.

In all three languages, the use of impersonal constructions with the auxiliary *biti* and *-n/-t* participles in which the patient is not expressed is very limited.

In all three languages, constructions with the auxiliary *biti* in past tense and *-n/-t* participles express either past passive voice or a past state not connected to the present. The distinction between a stative and passive reading is often dependent on the inclusion of adverbial phrases. Adverbial phrases denoting momentary or simultaneous actions contribute to dynamicity and therefore to a passive interpretation. Constructions containing adverbs of duration are predominantly interpreted as expressing states.